

“Iemand moest Josef K. hebben belasterd. Want op een ochtend, zonder dat hij iets kwaads had gedaan, werd hij zomaar gearresteerd.”

Josef K. tast volledig in het duister. Wat is er aan de hand? Waarom wordt hij als een misdadiger behandeld? Hij is ervan overtuigd niets te hebben misdaan en weet dan ook niet waarvan hij wordt beschuldigd. Josef K. probeert zich tegen het geheimzinnige rechtssysteem te verdedigen. Hij denkt dat hij als brave burger in een rechtsstaat leeft, waarin een burger onschuldig is tenzij zijn schuld wordt bewezen.

Josef K. raakt diep geschokt als hij ervaart dat alles wat hij inbrengt om zijn onschuld te bepleiten, op voor hem onnavolgbare wijze juist tegen hem wordt gebruikt. Zo belandt hij in een absurde wereld, waarin de macht en logica van een kille en ondoorgrondelijke bureaucratie het wint van recht en rede.

De schrijver Franz Kafka (1883-1924) schetst in zijn beroemdste roman *Der Process* (1914/1915) een beeld van wat een kafkaëske (of: kafkaïaanse) cultuur is gaan heten: een wereld waarin de grimmige en ongrijpbare bureaucratie van een onpersoonlijke maatschappij steeds meer greep krijgt op de weerloze burgers zoals Josef K.

Kafka, geboren in het Duitstalige Bohemen, groeit op in de Joodse gemeenschap van Praag in de tijd van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Hij wordt gezien als een van de belangrijkste auteurs van de twintigste eeuw, met veel invloed en ook nu nog steeds gelezen. Grote filmers en schrijvers als Federico Fellini en Gabriel García Márquez zijn geïnspireerd door de surrealistische joodse humor waarmee Kafka bijvoorbeeld zijn hoofdpersoon Josef K. gestalte geeft. Maar Kafka schildert in het boek ook de angstwekkende voortekenen van wat zou komen, de maatschappelijke en morele ontwrichting van Duitsland.

Zo voorzag Kafka honderd jaar geleden welk onrecht dreigde. Maar waaraan denken wij als we anno 2021 lezen: “Josef K. raakt diep geschokt als hij ervaart dat alles wat hij inbrengt om zijn onschuld te bepleiten, op voor hem onnavolgbare wijze juist tegen hem wordt gebruikt”? Denk je dan: hé, dit lees ik ook in *Ongekend onrecht*, het verslag van de Parlementaire Onderzoekingscommissie Kinderopvangtoeslag?* Denk je honderd jaar later: die Josef K. zou nu een mens kunnen zijn die zich in de toeslagenaffaire probeert te verdedigen tegen valse beschuldigingen, van wie het huwelijk is stukgelopen en die geen huis meer heeft om in te wonen – en dat als gevolg van ongekend onrecht? Wie krijgt het niet benauwd nu we weten hoe de overheid algoritmen misbruikte om groepen mensen te onderscheiden en ‘vanzelf’ schuldig te verklaren?

Zijn we als land niet langs of over de rand van de rechtsstaat gegaan door het machtsmisbruik van de overheid in het toeslagenschandaal én door de pogingen van een blijkbaar aan geheugenverlies lijdende premier (in 10 jaar tijd maar liefst 43 keer gediagnosticeerd!), van ministers en ambtenaren om door middel van zwart gelakte bladzijden essentiële informatie juist níét aan het parlement bekend te maken?

Maar rest voor ons dan niet een nóg prangender vraag? Heel veel lezers zullen anno 2021, bij het lezen van Kafka's meer dan *honderd jaar* oude roman geschokt zijn over het feit dat een overheid *één mens*, ene Josef K., een zo groot onrecht aandoet. Maar wat dreigt te gebeuren, nu we door het nog maar *vier maanden* oude verslag *Ongekend onrecht* weten dat we leven in een land waarin *30.000 gezinnen* ongekend onrecht werd aangedaan? Gaan we over tot de orde van de dag? Of zijn we doordrongen geraakt van

de noodzaak dat er een andere bestuurlijke cultuur, ander leiderschap moet komen om te verhoeden dat Nederland afglijdt naar een kafkaeske staat? Waar ligt de sleutel? In openheid? Of in 'volledige transparantie', zoals in het parlement werd geroepen? Dit is de merkwaardige paradox: uitersten hebben altijd een gemeenschappelijke basis. Zo leiden zowel volledige vertrouwelijkheid als volledige transparantie tot existentieel wantrouwen. Wie pleit voor het één of het ander raad ik aan het boek *1984* van George Orwell te lezen of de film *das Leben der Anderen* te gaan zien om de verschrikking van een op wantrouwen gebouwde samenleving te ondergaan. Daar heerst de dictatuur van de wantrouwende overheid die volledige transparantie van zijn burgers eist, maar zelf zijn misdaden in geheimhouding hult.

Frans Kafka is gelukkig meer dan de man die het wezen van het ongekende onrecht ontmaskerde. Hij gaf ons ook de sleutel voor een uitweg! Hij schreef veel brieven, waarvan de heel lange brief aan zijn vader nooit werd verstuurd, maar wel postuum werd uitgegeven als *Brief an den Vater* (liefst 163 pagina's!). Daarin schreef hij – als antwoord op het existentiële wantrouwen van zijn vader – de volgende prachtige gedachte op:

“Daarom moet je ieder individu door het vertrouwen dat je hem schenkt activeren; Je moet hem zelfvertrouwen en hoop en daarmee werkelijk de vrijheid geven.”

Deze gedachtegang van Kafka is de sleutel omdat er iets heel bijzonders mee aan de hand is. Want als wij het over (zelf)vertrouwen hebben, zullen we al gauw zeggen dat de ánder vertrouwen moet hebben en zelfvertrouwen moet ontwikkelen, jij staat daar als het ware buiten. Kafka zegt het omgekeerde: de ander ontwikkelt alleen vertrouwen, zelfvertrouwen *als jij die schenkt!* Alleen als jij gelooft in de ander kan die ander een vrij mens zijn. Die Kafka, wat een ontdekking!

In Kafka's *Der Process* en *Brief an den Vater* komen twee zijden van dezelfde medaille tot een synthese: *macht en vertrouwen/zelfvertrouwen kunnen beide alleen bestaan als ze geschonken worden.* Wie macht niet geschonken krijgt maar neemt, raakt vervuld van wantrouwen en zal daarom zijn macht misbruiken. Macht is alleen legitiem als wij het goede antwoord geven op enkele oervragen: hoe verhoud ik mij tot de ander, hoe verhouden zij die een vorm van macht hebben en zij die de macht ondergaan zich tot elkaar, hoe verhouden de staat en de burgers zich tot elkaar?

In het toeslagenschandaal was de zeker noodzakelijke controle gebaseerd op het foute mengsel van wantrouwen en niet gelegitimeerde, kafkaeske macht. Daartegen heeft de burger geen enkel verweer. Hoe nu verder? We hebben tijd nodig om het goede te doen, de rechtstaat te herstellen, als het kan te genezen van vergeetachtigheid.

Gelukkig, ik hoor weer de woorden van Armanda Gorman, 22 jaar oud, bij het Capitool – woorden die waarde blijven houden, sterker zijn dan de heersende waan van de dag:

*Als we genade mengen met macht, en de macht met het recht,
dan is de liefde onze nalatenschap.*

1. De componist J.S. Bach wist het al: “Schapen kunnen veilig weiden waar [...] regenten goed regeren...” Woorden uit de openingsaria van Cantate BWV 20. Eerder in mijn blogs genoemd, maar zó toepasselijk, dus dan mag het! Lees de [tekst en toelichting](#). Luister [hier](#) naar de zang, [hier](#) spelen de Jussen-broers de aria op een vleugel.

2. “Und morgen wird die Sonne wieder scheinen”. Houd moed in coronatijd; de wereld valt stil als je luistert naar het wunderschone lied [Morgen](#) van Richard Strauss, in 2019 uitgevoerd bij het afscheid van de toen 90-jarige Bernhard Haitink. Een andere uitvoering hoor en zie je [hier](#).